

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

1

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifšvaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIĖDELIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

ISTORIOGRAFIJA

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

NUO DAIKTŲ ISTORIJOS IKI „NAUJOJO MATERIALIZMO“: MATERIALINĖS KULTŪROS TYRIMŲ PATIRTYS IR IŠŠŪKIAI ISTORIOGRAFIJOJE

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariama XVI–XVIII a. materialinės kultūros tyrimų raida Vakarų Europoje ir JAV XX a. antroje pusėje – XXI a. Išskiriami būdingiausi šios tematikos istoriografijos raidos etapai, reikšmingesnės diskusijos. Dėmesio skiriama ir materialinės kultūros tyrimams Lietuvoje, nes iki šiol ši tematika nesulaukia didesnio istorikų dėmesio, nors archeologai ir muziejininkai sėkmingai dirba šioje srityje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Istoriografija, materialinė kultūra, daiktų istorija, „naujasis materializmas“.

ABSTRACT. The article discusses the evolution of research of the second half of the twentieth century to the twenty-first century in Western Europe and the USA into the material culture of the sixteenth to eighteenth centuries. It highlights the most characteristic stages in the development of the historiography on this topic and the most significant discussions. Attention is also paid to the research into material culture in Lithuania, because so far this topic has not received much attention from historians, although archaeologists and museologists have been working successfully in this field.

KEYWORDS: historiography, material culture, history of things, ‘new materialism’.

Parodos „Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018“, vykusios Nacionalinėje dailės galerijoje, rengėjai kataloge rašė: „Žmogaus sukurti daiktai yra geriausia šalies istorijos iliustracija“¹. Tai nenaujas pastebėjimas – jau ne vieną dešimtmetį istorikai Vakarų Europoje ir JAV pripažįsta artefaktų vertę ir pasitelkdami juose užkoduotas reikšmes bei simbolius tyrinėja pačias įvairiausias temas: kasdienybės ir prabangos istoriją, politikos ir vartojimo sąsajas, modernizacijos ir lyties, patogumo ir mados sampratas. Pastaroji dichotomija, beje, atsiskleidė ir 2022 m. Vilniaus muziejaus surengtoje parodoje „Apie patogumą ir grožį: pokyčiai vilniečių namuose 1870–1918 metais“. Smarkiai išaukęs dėmesys materialinės kultūros tyrimams padarė ženklį įtaką historiografijai – tyrėjai noriai gręžiasi į šią dar neseniai skeptiškai vertintą sritį, o studentai su artefaktais supažindinami taip pat kaip ir su rankraščiais, jų vadovėliuose yra skyriai, skirti „vaizdiniam“ ir „medžiaginėms“ kultūroms². Materialinės kultūros tyrimai tapo vaisinga bendradarbiavimo erdve istorikams, antropologams, menotyrininkams ir muziejininkams, o pastaruojų metu prie jų vis dažniau prisijungia ir socialinių ar net gamtos mokslų sričių mokslininkai. Taip pat nuolat plečiasi akademinis tyrimus atliekančių mokslininkų bendradarbiavimas su praktikais neakademinuose sluoksniuose, pristatant tyrimų rezultatus parodose, radijo ir televizijos laidose, įvairiose interneto platformose. Tad neišvengiamai kyla klausimas, kodėl istorijos mokslui naudinga įsitraukti į materialių objektų, daiktų, tyrimus? Kas yra materialioji kultūra ir kaip ji susijusi su istorija? Lietuvos istorikų darbuose materialinės kultūros tyrimai reti, todėl pasirodė tikslinga apžvelgti jų atsiradimą bei ryškesnes pastarųjų dešimtmečių tendencijas, taip aktualizuojant šių temų poreikį Lietuvos historiografijoje³.

Giorgio Riello savo esė apie materialinės kultūros ir istorinių naratyvų santykį pradėjo teigdamas, jog⁴

neturėtume apgaudinėti savęs manydami, kad istorikai „daiktus“ laiko svarbiais ar įdomiais *per se*. <...> Taip pat ar net labiau istorikai domisi tirštu konceptualiu „padažu“, kuris apima tokias pikantiškas sąvokas kaip lytis, klasė, identitetas, politika, prezentacijos ir reprezentacijos, perspektyvos, semiotika ir teorinės prieigos.

¹ E. Parulskis, Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018, *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018. Parodos katalogas / Stories of Things. Lithuanian Design 1918–2018. Exhibition Catalogue*, sud. K. Jakaitė, G. Jankevičiūtė, E. Parulskis, G. Žemaitytė, Vilnius, 2018, p. 8.

² A. Gerritsen, G. Riello, Introduction: Writing Material Culture History, *Writing Material Culture History*, eds. A. Gerritsen, G. Riello, Bloomsbury, 2015, p. 1.

³ Straipsnyje nesiekama išsamiai ir nuosekliai pristatyti ir aptarti materialinės kultūros tyrimų historiografijos – ji tokia gausi, kad sudarytų solidžią studiją. Todėl toliau nuorodose pateikta tik autorės naudota literatūra, atspindinti atitinkamo laikmečio tendencijas arba iliustruojanti išsakomus teiginius.

⁴ G. Riello, Things that shape history: material culture and historical narratives, *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*, ed. K. Harvey, Routledge, 2018, p. 27.

Apmaštydamas istorikų naudojamų metodologijų ir konceptualių kategorijų santyki bei jų įtraukimą į materialinės kultūros tyrimus, autorius pažymėjo, kad

istorikai dažnai susiduria su pavieniais, dažniausiai dekontekstualizuotais objektais, kuriuos stengiasi įkomponuoti (greta kitų įvykių, faktų ir analizės) į istoriją kaip subjektą valdančius naratyvus. Kapitalizmo iškilimas, Renesansas, globalizacija, pramonės revoliucija ir pan. yra tie konceptai, su kuriais susidūrę sunkumų neišvengia net įžvalgiausi postmodernistai. Istorikai taip pat labai tiksliai konstruoja savo mokslinius tyrimus, taisydami plačiai paplitusias metodologijas. Ar materialinė kultūra padeda tai daryti kitaip?⁵

Kaip daiktai gali būti naudojami istorijos moksle ir ką jie gali pasiūlyti istorikui? Karen Harvey nuomone, tai apgaulingai paprasti klausimai, kviečiantys mus tyrinėti metodologinius ir epistemologinius klausimus – istorija yra skurdesnė, jei neskiriama dėmesio materialinei kultūrai⁶.

Materialiosios kultūros sąvoka apibrėžiama skirtingai, priklausomai nuo konteksto, kuriame šis terminas vartojamas⁷. Istorikai šią sąvoką vartoja gana laisvai, ir kartais ją supranta tiesiog kaip „daiktus“ ar materialines gėrybes, kurios paversdavo praeityje ar dabar paverčia namus „namais“: baldai ir tekstilė, indai ir rakandai, žaislai ir t. t. Daiktai turi reikšmę žmonėms, kurie juos gamina ir perka, dovanoja ir naudoja. Tačiau kartu materialinę kultūrą sudaro ne tik „daiktai“, bet ir tai, ką jie reiškia žmonėms⁸. Nes daiktai yra ne tik materialūs, bet ir afektiniai, socialiniai, kultūriniai ir ekonominiai objektai. Žvelgdami į bet kurį pasirinktą objektą galime klausti: ar praeityje buvo tokių daiktų? Ar jie atliko panašią ar kitokią funkciją nei šiandieniniai? Daiktų analizė gali tapti galinga priemone, padedančia atskleisti pasaulį, kuris menkiausiai užfiksuotas rašytiniuose šaltiniuose.

⁵ Ten pat.

⁶ K. Harvey, Introduction. *Historians, Material Culture and Materiality*, *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*, New York–London, 2009, p. 1.

⁷ Straipsnyje laikomasi jau klasikiniu tapusio apibrėžimo, jog materialinė kultūra – tai sąmoningai ar nesąmoningai, tiesiogiai ar netiesiogiai žmonių sukurti ar modifikuoti daiktai, atspindintys asmenų, kurie juos pagamino, užsakė, įsigijo ar naudojo, bei visuomenės, kurios dalis tie individai yra, mąstymo modelius. – Plg. *Material Culture Studies in America*, ed. T. J. Schlereth, Nashville, 1982, p. 3. Jį kiek praplečia J. D. Prown: „materialinė kultūra yra kultūros apraiškos per materialius gaminius. O materialinės kultūros studijos – tai materialių objektų studijos siekiant suprasti kultūrą, atskleisti tam tikros bendruomenės ar visuomenės įsitikinimus – vertybes, idėjas, nuostatas – tam tikru metu. Pagrindinė prielaida yra ta, kad žmonių sukurti daiktai sąmoningai ar nesąmoningai, tiesiogiai ar netiesiogiai atspindi juos užsakiusių, pagaminusių, įsigijusių ar naudojusį asmenų įsitikinimus, o kartu ir platesnės visuomenės, kuriai šie asmenys priklausė, įsitikinimus. Taigi materialinė kultūra yra objektais pagrįsta kultūros antropologijos arba kultūros istorijos šaka“. – J. D. Prown, *The Truth of Material Culture: History or Fiction?*, *History from Things: Essays on Material Culture*, eds. S. Lubar, W. D. Kingery, Washington–London, 1993, p. 1. Kaip sinonimai straipsnyje dar vartojamos sąvokos „daiktų istorija“ bei „artefaktai“ ir „daiktai“.

⁸ Plačiau žr.: P. Stallybrass, *The value of culture and the disavowal of things*, *The Culture of Capital: Property, Cities, and Knowledge in Early Modern England*, ed. H. S. Turner, London, 2002, p. 275–295.

Patys daiktai yra ne tik istorijos „rekvizitai“, bet ir įrankiai, kuriais žmonės formuoja savo gyvenimą, puikus būdas papildyti kitus šaltinius, o atsigręžę į „daiktinį paveldą“ istorikai turi galimybę kelti naujus klausimus – pradėdant nuo to, kaip žmonės praeityje rengėsi, baigiant būdais, kaip suvokė ir konstravo savo santykį su juos supančiu pasauliu. Vis dėlto pripažinimas, kad daiktai gali padėti suprasti ir vertinti praeitį, nebūtinai paaiškina, kodėl ir kaip istorikai turėtų su jais dirbti.

Materialinės kultūros tyrimai glaudžiai susiję su antropologija – artefaktai šios srities mokslininkams padėjo atkurti tiek tam tikrų technologijų kilmę, tiek kelti hipotezes apie civilizacijų raidos kelius⁹. XVIII a. kilęs susidomėjimas keistais, įdomiais ir egzotiškais daiktais XIX–XX a. sandūroje tapo paskata muziejams, suteikusiems galimybę visuomenei susipažinti su vizualizuotais pasakojimais apie įvairių tautų kultūras¹⁰. Tačiau pasakui daiktai atsидūrė antrame plane – pirmenybė buvo teikiama socialiniams reiškiniams, santykių struktūroms ir institucijų tyrimams¹¹. Kaip ir kasdienybės istorija, materialinės kultūros *per se* tyrimai ilgą laiką buvo istorijos tyrimų paraštėse (tiesa, sulaukdavo intensyvaus archeologų ir antropologų dėmesio), o mikroistorija ar daiktų istorija neretai buvo laikomi pagalbiniais istorijos mokslais. JAV ir daugelyje Vakarų Europos šalių istoriografijoje teoriniai ginčai šiais klausimais truko gana ilgai¹².

Nuoseklios pastangos suformuoti universalesnes prieigas materialinės kultūros tyrimams prasidėjo XX a. 7 deš. pabaigoje¹³. Pirmiausia naujas galimybes čia išvelgė socialiai angažuoti tyrėjai: kairiųjų pažiūrų istorikai bandė rekonstruoti žemesniųjų klasių istoriją, feministai ir postkolonializmo tyrinėtojai kreipė dėmesį į moterų gyvenimus ir kolonijinius „kitus“¹⁴. Aktyvesnis įsitraukimas į materialinės kultūros tyrimus ir šiai sričiai būdingos metodologijos kūrimas tapo dar aktualesnis istorikams pamėginus suprasti kasdienį žmonių gyvenimą praeityje, ėmus tyrinėti „tylinčiųjų“ socialinių grupių istoriją¹⁵. Šios grupės nebūtinai paliko reikšmingų rašytinių dokumentų, tad jų naudoti daiktai buvo vienas iš būdų sekti jų gyvenimą: kaip monografijoje *Histoire des choses*

⁹ D. Hicks, The Material-Cultural Turn: Event and Effect, *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, eds. D. Hicks, M. C. Beaudry, Oxford–New York 2010, p. 30.

¹⁰ I. Woodward, *Understanding Material Culture*, Los Angeles, 2007, p. 18.

¹¹ W. Kędzierzowska, Zwrot ku rzeczom – nowy status kultury materialnej we współczesnej humanistyce, *Glód: skogarzenia, metafory, refleksje (Stromata Anthropologica*, vol. 9), red. K. Leńska-Bąk, M. Sztandara, 2014, Opole, s. 209.

¹² Plačiau: H. White, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore–London, 1987; ypač p. 26–56.

¹³ H. Green, Cultural History and the Material(s) Turn, *Cultural History*, vol. 1, 2012, p. 61–82.

¹⁴ Galima paminėti: E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, New York, 1964; J. Scott, Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *The American Historical Review*, vol. 91, 1986, p. 1053–1075.

¹⁵ A. Gerritsen, G. Riello, min. veik., p. 4.

banales teigė Danielis Roche, kasdieniai daiktai disponuoja galia, padedančia suprasti praeitį, kurią sukūrė ne tik karai, prekybos sutartys ir dvarų spindesys, bet ir individualaus vartojimo plitimas, būdingas tiek vargšams, tiek turtingiesiems, tad materialinės kultūros istorija gali praturtinti tradicinės ekonomikos ir socialinę istorijas¹⁶.

Pirmiausia materialinės kultūros tyrėjai susidomėjo vadinamąja XVIII a. „vartojimo revoliucija“¹⁷, įkvėpusia nemažai tyrimų XX a. 8 ir 9 dešimtmečiais¹⁸. Skirtingos tyrėjų prieigos, metodologijos ir netgi asmeninės nuostatos lėmė aktyvias šioje srityje dirbančių mokslininkų tarpusavio diskusijas. Kaip pavyzdį galima paminėti 1982 m. išleistą Neilo McKendricko, Johno Brewerio ir Jacko Plumbo darbą *The Birth of A Consumer Society*, kurios autoriai vartojimo revoliucijos XVIII a. Britanijoje idėją grindė ne tik didėjančiomis pajamomis ir platesne pigių vartojimo prekių pasiūla, bet ir Th. B. Vebleno teorija¹⁹ – ir už tai sulaukė kritikos²⁰.

Vartojimo istorija, kurios pagrindinis tikslas – paaiškinti, kodėl, kaip ir kas tampa žmones supančio materialaus pasaulio dalimi, analizuoti vartojimo modelius ir reikšmes įvairiose epochose²¹, aktuali iki šiol, o materialinės kultūros objektų vietos kasdienybėje, vartojimo, santykio su socialine tapatybe ir pan. tyrimai plečiasi tiek chronologiškai, tiek

¹⁶ D. Roche, *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles XVIIe–XIXe siècle*, Paris, 1997.

¹⁷ XVIII a. vartojimo „sprogimas“ atkreipė įvairių sričių mokslininkų dėmesį, antropologų Mary Douglas ir Danieliaus Millerio, sociologų Arjuno Appadurai, Beno Fine'o, Ellen Leopold bei Grant'o McCrackeno, filosofų Pierre'o Bourdieu ir Michelio Foucault. Kai kuriuos iš jų minėsime ir šiame straipsnyje.

¹⁸ Galima paminėti: M. Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*, Paris, 1973; J. Thirsk, *Economic Policy and Projects: The Development of a Consumer Society in Early Modern England*, Oxford, 1978; J. N. McKendrick, J. Brewer, J. H. Plumb, *The Birth of a Consumer Society: The Commercialisation of Eighteenth Century England*, London, 1982; S. Schama, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, London, 1987; L. Weatherill, *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain, 1660–1760*, London, 1988; A. Pardailhé-Galabrun, *La naissance de l'intime. 3000 foyers parisiens, XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris, 1988.

¹⁹ Thorsteinas Bunde Veblenas (1857–1929), norvegų kilmės amerikiečių ekonomistas ir sociologas, aktyvus kapitalizmo kritikas. Plačiausio susidomėjimo sulaukė jo 1899 m. išleista knyga *The Theory of the Leisure Class*, kurioje autorius suformavo koncepciją, kad didelis vartojimas susijęs su aktyviu laisvalaikiu. Šiuolaikiniai ekonomistai vis dar teorizuoja T. B. Vebleno „institucijų“ ir „technologijų“ skirtumą, žinomą kaip Vebleno dichotomija.

²⁰ Plg. pvz.: B. Fine, E. Leopold, *Consumerism and the Industrial Revolution*, *Social History*, vol. 15, 1990, p. 151–179.

²¹ Vartojimo istorijos tyrimų laukas nėra identiškas: prancūzų mokslininkai šią temą sieja su kasdienybės istorija, o Anglijoje vartojimo istorija neatsiejama nuo prekybos pačia plačiaja prasme (mažmeninės ir didmeninės) tyrimų. Bet koku atveju materialinės kultūros istorija apima daug platesnes temas nei prekyba ar vartojimas. Plačiau žr.: *Consumption and the World of Goods*, eds. J. Brewer, R. Porter, London, 1993; C. Cunnans, *Modernity Global and Local: Consumption and the Rise of the West*, *American Historical Review*, vol. 104, no. 5, 1999, p. 1497–1511.

geografiškai: nuo viduramžių iki XXI a., nuo Vakarų Europos iki Japonijos ar Lotynų Amerikos²². Ne vieną dešimtmetį trunkantis mokslininkų domėjimasis globalių praeities procesų, mentaliteto ir kasdienio gyvenimo, žmonės supusių daiktų ir pan. sąsajomis davė įdomių ir reikšmingų rezultatų, suteikusių informacijos apie neturto ir išteklių santykių įvairiose visuomenėse ar technikos naujovių plitimo dinamiką. Vartojimo istorijos sėkmė buvo pagrįsta daugiadiscipliniškumu, įtraukė sociologus, antropologus, istorinės geografijos ir net literatūros tyrėjus²³. Tai netgi skeptiškai nusiteikusius tyrėjus skatino suvokti, kad praktiškai visa materialioji kultūra perteikia socialines reikšmes ir – galbūt dar svarbiau, – kad reikšmių kūrimas yra nuolatinis procesas. Kartu materialioji kultūra atlieka iš esmės kitokį vaidmenį mūsų pasaulyje nei tekstai ir kalba: pasak Bernwardo Joergeso, daiktai daro kur kas daugiau, nei tik išreiškia prasmes²⁴. Tyrėjo vaidmuo – jas aptikti ir iššifruoti, nes istorija yra tiek įrodymais pagrįsta, tiek interpretuojanti disciplina. Nesvarbu, kaip mokslininkai apibrėžia šaltinio, kuris yra objektai, rūšį ar vaidmenį, kurį, jų nuomone, jie atlieka žmonių visuomenėje, jie turi interpretuoti materialinius artefaktus.

Atsigręžę į panašaus laikotarpio, XX a. 6–9 deš., Lietuvos istoriografiją, anksčiau minėtų temų ar diskusijų neaptiktume. Lemiamą vaidmenį tame veikiausiai atliko visas be išimties mokslo sritis kontroliavusi sovietinė ideologija, nustačiusi (ne)pageidautinas tyrimų temas, tarp kurių – akivaizdu – materialinės kultūros tyrimai nebuvo laikomi reikšmingais. Tuo metu išleistose Lietuvos istorijos bibliografijose materialinė kultūra neišskiriama. Iš dalies ji „slepiasi“ arba archeologų darbų bibliografijoje, arba tokiuose poskyriuose kaip „Ūkis ir socialiniai santykiai“²⁵. Vis dėlto tyrinėtojams ši tema buvo aktuali. Bene pirmasis apie lietuvių materialinę kultūrą prakalbo Adolfas Tautavičius,

²² Šias materialinės kultūros tyrimų permainas turbūt geriausiai atskleidžia jau 27 metus leidžiamo *Journal of Material Culture* straipsnių temos. Tačiau kaita atsispindi ir didesnės apimties studijose. Galima paminėti: C. Shammass, *The Pre-industrial Consumer in England and America*, Oxford, 1990; R. A. Goldthwaite, *Wealth and the Demand for Art in Italy, 1300–1600*, Baltimore, 1995; D. Roche, min. veik.; E. Welch, *Shopping in the Renaissance: Consumer Cultures in Italy, 1400–1600*, New Haven–London, 2004; R. Ago, *Gusto for Things: A History of Objects in Seventeenth-Century Rome*, Chicago, 2013; C. Clunas, *Superfluous Things: Material Culture and Social Status in Early Modern China*, Cambridge, 1991; S. B. Hanley, *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture*, Berkeley, 1997; S. A. M. Adshedd, *Material Culture in Europe and China, 1400–1800*, New York, 1997; *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1922*, ed. D. Quataert, Albany, 2000; A. J. Bauer, *Goods, Power, History: Latin America's Material Culture*, Cambridge, 2001.

²³ *Reading Material Culture*, ed. C. Tilley, Oxford, 1990; C. Tilley, *Material Culture and Text: The Art of Ambiguity*, London, 1991; I. Hodder, *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge, 1986.

²⁴ B. Joerges, Technology in everyday life. Conceptual queries. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 18(2), 1988, p. 219–237.

²⁵ Plg. Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940–1965 = Библиография истории Литовской ССР 1940–1965, sud. O. Adomonienė, V. Milius, A. Tautavičius, Vilnius, 1969; Lietuvos TSR istorijos bibliogra-

siekęs kvestionuoti XV–XVI a. autorių (Georgo Brauno, Jano Długoszo ir kt.) žinias apie senovės lietuvių gyvenamuosius pastatus²⁶. Autorius ne tik išsamiai pristatė 1956 m. archeologinių tyrimų metu Vilniuje, Dainų slėnyje, rastos sudegusios sodybos liekanas, bet atkreipė dėmesį ir į smulkesnius joje aptikus radinius: keramiką, geležies ir žalvario dirbinius, organinius radinius (kaulus, sėklas) bei ypač retą artefaktą – iš dramblio kaulo pagamintą kiaušinį. A. Tautavičius pateikė informacijos apie radinių gamybos technologijas, puošybos tradicijas, galimus patekimo į Vilnių kelius, sąsajas su radiniais kitose Lietuvos vietovėse ar netgi tolimesniuose kraštuose. Nors jam pakako duomenų paneigti šaltiniuose dominavusią nuostatą apie senovės lietuvių gyvenimą po vienu stogu su naminiiais gyvuliais, autorius nekėlė tikslo pasitelkus šiuos duomenis rekonstruoti sodybos gyventojų mentaliteto ar pateikti kitų bendresnio pobūdžio įžvalgų apie senovės lietuvių gyvenimą, socialinius santykius ir pan.

Reiktų paminėti ir dėmesio ženklus miestiečių materialinei kultūrai – Marija Banikonienė publikavo vilniečių namo 1629 m. inventorių, bet detaliau jo neanalizavo²⁷.

Ir Vakarų Europoje ar JAV mokslininkų dėmesys materialinei kultūrai nebuvo vienareikšmiškas, ne visi tyrėjai buvo linkę optimistiškai vertinti tokių tyrimų rezultatus. Dar 1987 m. knygoje *Material Culture and Mass Consumption* Danielis Milleris pastebėjo, kad materialinė kultūra yra „stebėtinai iliuzinė šiuolaikinės kultūros sudedamoji dalis“, nuolat „sugebanti“ išvengti akademinio žvilgsnio ir išliekanti mažiausiai suprantama iš visų reikšmingiausių moderniosios kultūros reiškinių²⁸. Nors tokie prielaidai, regis, prieštarautų ir temos tyrimų gausa, ir 1996 m. imtas leisti materialinės kultūros tyrimus pristatantis žurnalas *Journal of Material Culture*, panašaus pobūdžio vertinimų netrūko net ir po poros dešimtmečių: pavyzdžiui, Bjørnaro Olseno nuomone, socialinio gyvenimo „materialumas“ tebeliko marginalizuotas, net stigmatizuotas moksliniame ir filosofiniame XX a. diskursuose²⁹. Pastabų istorikų santykiui su materialine kultūra turėjo ir G. Riello. „Pastaruosius du šimtmečius istorikai išgyveno, netgi klestėjo, mažai ar beveik nesusidurdami su daiktais. Daugeliu atžvilgių atrodo, kad susidurdami su materialine kultūra istorikai nesijaučia gerai“³⁰, – švelniai ironizavo jis, tačiau pripažino, kad materialinės kultūros tyrimai padarė didelę įtaką istorijos tyrimams bent jau paskutiniiais

fija 1966–1970 = Библиография истории Литовской ССР 1966–1970, Vilnius, 1980; *Lietuvos istorijos bibliografija 1971–1975 = Библиография истории Литвы 1971–1975*, sud. O. Adamonienė, Vilnius, 1992.

²⁶A. Tautavičius, Iš XIV a. vilniečių buities, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. I, Vilnius, 1958, p. 94–103.

²⁷M. Banikonienė, Buvusio Vilniaus gyvenamojo namo (vadinto Rožyčovska) 1629 m. inventorių, *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, p. 203–206.

²⁸D. Miller, *Material Culture and Mass Consumption*, Oxford, 1987, p. 217.

²⁹Plačiau žr. B. Olsen, *Material Culture after Text: Re-Membering Things*, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, no. 2, 2003, p. 87.

³⁰G. Riello, *Things that shape history...*, p. 28.

dešimtmečiais. Tad mokslininkai iki šiol nesutaria, kodėl susiklostė tokia situacija ir kodėl mūsų praeities ir dabarties daiktinis komponentas neretai pamiršamas ar ignoruojamas šiuolaikiniuose tyrimuose.

Ieškant atsakymų į šiuos klausimus praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje ėmė formuotis dar viena reikšminga materialinės kultūros tyrimų teorija: prabilta apie „naująjį materializmą“ (angl. *new materialism*), naują mąstymo kryptį, ištakomis siekiančią lyčių studijas ir ieškančią būdų peržengti ribas, kultūros tyrimuose dominuojančias nuo XX a. 8 dešimtmečio. „Naujasis materializmas“ gimė vis dažniau kalbant apie poreikį suformuluoti naują kultūros teoriją, įgalinančią ne tik didesnį įsitraukimą į materialių objektų pasaulį, bet ir naujas koncepcijas, kurios peržengtų nusistovėjusias materijos ir mąstymo arba kultūros ir socialumo dichotomijas.

„Naujojo materializmo“ terminą XX a. 10 deš. pradžioje sukūrė Rosi Braidotti³¹. Ji ir kitos feministės mokslininkės kritiškai vertino posūkį į kultūros istoriją, tačiau nesiekė atmesti ankstesnių tyrinėtojų įdirbio, o veikiausiai norėjo įtraukti jį į diskusiją su naujosiomis paradigmomis bei gamtos mokslų idėjomis, siekė atsiriboti nuo tokių prieštaravimų kaip naujoji kultūros istorija prieš socialinę istoriją, postmodernizmas prieš modernizmą ir pan. Įdomu tai, kad ši prieiga skatina į kultūrą gręžtis gamtos mokslų tyrinėtojus, kaip antai teorinės dalelių fizikos mokslininkė bei feminizmo teoretikė Karen Barad, savo tyrimuose jungianti naujausius kvantinės mechanikos atradimus ir kultūrinės bei socialinės Michelio Foucault, Judith Butler ir Bruno Latour teorijas, teigianti, jog žmonės ir kultūra nėra už gamtos ribų, gamta ir kultūra yra performatyvios, o gamta nėra pasyvi žmonių pasirodymo scena: gamta formuoja kultūrą taip pat, kaip ir kultūra formuoja gamtą³². Taigi, viena pagrindinių „naujojo materializmo“ įžvalgų yra ta, kad gamta ir kultūra yra dvi tos pačios monetos pusės, tik akademinio pasaulio vidinės dinamikos atskiriamos į gamtos ir humanitarinių mokslų sritis. Nors vienareikšmiškų atsakymų į klausimus, ar „naujasis materializmas“ taikytinas praeities tyrimams ir ar egzistuoja „nauja materialistinė istorija“, nėra.

Tad galima teigti, kad šiuo metu materialinės kultūros istoriografijoje egzistuoja dvi gana skirtingos prieigos³³. Pirmoji tiesiog ieško tekstinių šaltinių alternatyvų, o antroji, ypač remdamasi naujausiomis teorijomis iš lyčių studijų, pasitelkusi „naująjį materializmą“, bando laužyti pačius (post)moderniosios minties pagrindus, pateikia naują kultūros teoriją. Visa tai keičia kultūros istorikų nuostatas apie objektus ir materialinę kultūrą.

³¹ Plačiau žr.: R. B r a i d o t t i, *Nomadic subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York, 1994; ta pati, *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge, 2002.

³² K. B a r a d, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham, 2007.

³³ Straipsnyje sąmoningai neliečiama neantropocentristinės istorijos istoriografija.

Atskirų objektų – nuo baldų ir drabužių iki pastatų ir kraštovaizdžių – tyrimai atskleidžia, kad artefaktai kaip šaltinis prilygsta rašytinei medžiagai, jei žinome, kaip su ja elgtis, nes daiktai, kaip ir tekstai, turi prasmę. Tačiau K. Harvey teigia, kad istorikai turi išmokti juos „perskaityti“, nes objektai – kaip ir tekstai – teikia informaciją apie žmogų, tačiau jų materialumas neaptartas. Artefaktai yra pasyvūs žmogaus idėjų pernešėjai – prasmę kuria tai, kaip žmonės su jais elgiasi.

Čia vertėtų prisiminti daugelio materialinės kultūros studijų autoriaus Bernardo Hermano³⁴ nuomonę, kad artefaktais paremti tyrimai yra dvejoji: „orientuoti į objektą“ ir „objekto vedami“. Pirmuosiuose paprastai nagrinėjama technologinė raida, tipologijos ir estetinės skonio bei mados savybės, dėmesys sutelkiamas į fizinius objekto ypatumus. Antruosiuose dėmesys nuo objekto perkeliamas į tai, ką galėtume vadinti emociniais ar psichologiniais materialinės kultūros aspektais: tyrėjas ne tik sutelkia dėmesį į išorinius objekto ypatumus, bet ir atlieka dedukcinį tyrimą apie galimus objekto ir žmonių ryšius, remdamasis ne tik intelektinėmis, bet ir emocinėmis reakcijomis, siekdamas suprasti, kodėl objektas yra toks, koks yra. Taip siekiama „atkurti objektų ryšį su jų istoriniu kontekstu“, rekonstruoti objektų ir vietovių kolektyvines biografijas, naudojantis įvairiais rašytiniais ir materialiniais šaltiniais renkami duomenys apie žmones, kurie tuos objektus gamino, naudojo ir gyveno su jais³⁵. Tokia prieiga padeda tyrėjams suprasti, kaip, keičiantis naudojamiems materialiems objektams, visuomenėje keitėsi tapatybės konstravimo būdai ir formos. Objektų, sudariusių vieno ar kito socialinio sluoksnio daiktų pasaulį, paplitimo, kiekybės bei įvairovės tyrimai padeda suprasti vietos visuomenės hierarchijoje užėmimo arba išlaikymo mechanizmus. Taip pat – savireprezentacijos kūrimo ir pateikimo metodus, nes artefaktai atlieka labai svarbų vaidmenį kuriant ir palaikant socialinius ryšius. Čia vertėtų prisiminti Jeano Baudrillard'o mintį, kad daiktai yra „socialinių signifikantų gamybos ir manipuliavimo jais“ logikos dalis. Taigi materialioji kultūra yra specifinis kodas, leidžiantis kurti ir palaikyti socialinius skirtumus per vartojimo veiksmus. Socialiniai skirtumai, kaip teigia J. Baudrillard'as, visų pirma grindžiami santykiniu prestižu, kurį lemia konkretūs vartotojų pasirinkimai³⁶. Pasak jo,

³⁴ B. L. H e r m a n, *Town House: Architecture and Material Life in the Early American City, 1780–1830*, Chapel Hill, 2005; tas pats, *Tabletop conversations: material culture and everyday life in the eighteenth-century Atlantic world, Gender, taste, and material culture in Britain and North America, 1700–1830*, eds. J. Styles, A. Vickery, New Haven–London, 2006, p. 37–59; tas pats, *Multiple materials, multiple meanings: The fortunes of Thomas Mendenhall, Winterthur Portfolio*, vol. 19, no. 1, 1984, p. 67–86; D. D o u g l a s, B. L. H e r m a n, *Theory and artifact: An interdisciplinary approach reshapes the Mendenhall story, History News*, vol. 38, 1983, no. 3, p. 32–35.

³⁵ B. L. H e r m a n, *The Stolen House*, Charlottesville, 1992, p. 7, 11; J. D. P r o w n, *Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method, Winterthur Portfolio*, vol. 17, 1982, no. 1, p. 7–10.

³⁶ J. B a u d r i l l a r d, *Spoleczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*, Warszawa, 2006, s. 63.

mes niekada nesinaudojame objektu kaip tokiu (jo vartojamąja verte) – mes manipuluojame objektais kaip išskirtiniais ženklais, kurie arba priskiria ir įtraukia mus į mūsų grupę, suvokiamą kaip idealus atskaitos objektas, arba išskiria mus iš mūsų grupės, pateikdami nuorodą į aukštesnio statuso grupę³⁷.

Taigi daiktai tyrėjus pirmiausia domina kaip tam tikrų reikšmių nešėjai, kaip neverbalinės komunikacijos forma bei visuomeninių ar individualių strategijų įrankis, statuso simboliai, vienokios ar kitokios tapatybės išraiška³⁸. Kaip tokios prieigos pavyzdį galima paminėti tyrimą apie Antverpeno miestiečių socialinės tapatybės konstravimą ir pokyčius Naujaisiais laikais³⁹.

Verta pastebėti, kad daiktų kaip tam tikros pasaulėžiūros atspindžių tyrimai sulaukė tyrėjų dėmesio ir Lietuvoje. Įdomių įžvalgų apie liaudiškųjų užkalbėjimų „daiktiškumą“ pateikė Marija Zavjalova, pastebėjusi, kad

daiktų pasaulis užkalbėjimuose yra įvairus ir nepaprastas. Už kiekvieno daikto slepiasi daugybė reikšmių, siejančių jį su įvairiais, iš pirmo žvilgsnio tolimais reiškiniiais. Kiekvienas daiktas, patekęs į užkalbėjimų sferą, tampa simboliu, šio ir ano pasaulio tarpininku, įgyja magišką galią⁴⁰.

Vis dėlto materialinės kultūros tyrimai mūsų istoriografijoje ir toliau liko mokslininkų dėmesio paraštėse, tema apeita ir XXI a. pradžioje sudarytose Lietuvos istorijos bibliografijose: sovietmečio laikotarpio bibliografijų poskyris „Ūkis ir socialiniai santykiai“ virto poskyriu „Ūkis ir technika“, tačiau ir jame nerasime materialinei kultūrai skirtų darbų. Archeologijos bibliografijos skyriuje yra poskyrių, skirtų darbo įrankiams ir buities daiktams, ginklams, papuošalams, gintarui ir religiniams atributams, žirgų pakinktams⁴¹, o poskyryje „Kiti radiniai“ pasitaiko darbų, kuriuose aptariami tokie objektai kaip pentinas, mergaitės kepuraitė, botkotis⁴². Taigi, XX a. 9 deš. – XXI a. pradžioje materialinė kultūra ir toliau liko iš esmės archeologų dėmesio lauke, vis dažniau mėginta lauko tyrimų metu aptiktus radinius analizuoti platesniame kontekste⁴³, kar-

³⁷Ten pat, p. 63–64.

³⁸ Apie tai plačiau: *L'identité nobiliaire: dix siècles de métamorphoses (IXe–XIXe siècles)*, Le Mans, 1997.

³⁹ R. Baetens, B. Blondé, *À la recherche de l'identité sociale et de la culture matérielle de la bourgeoisie anversoise aux temps modernes, Histoire, économie et société*, 13e année, nr 3: *Lectures de la ville (XVe–XXe siècle)*, 1994, p. 531–541.

⁴⁰ M. Zavjalova, *Daiktų pasaulis lietuvių užkalbėjimuose, Tautosakos darbai*, t. 8, 1998, p. 156.

⁴¹ Plg. *Lietuvos istorijos bibliografija, 1976–1980*, parengė J. Kulikauskienė, Vilnius, 2006, p. 82; *Lietuvos istorijos bibliografija, 1981–1985*, parengė A. Grybienė, Vilnius, 2008, p. 115.

⁴² Ten pat, p. 115.

⁴³ Plg. pvz.: V. Kazakevičius, *IX–XII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996; *Vidurio Lietuvos archeologija: etnokultūriniai ryšiai*, sud. A. Astrauskas, M. Bertašius, Vilnius, 1996; A. Blujienė, VIII–XI a. kuršių vyrų ir moterų papuošalai – pasaulio modeliai, *Archaeologia Litwana*, t. 1, 1999, p. 145–178; E. Svetikas,

tais populiaraus pobūdžio darbuose pristatant tyrimus jaunesnės kartos skaitytojams⁴⁴. Istorikai savo ruožtu skyrė dėmesio kunstkamerų, lobynų, kilnojamojo turto inventoriams⁴⁵, nors nėra detalesnės jų turinio analizės, pristatymo platesniame kontekste. Atskirai reikėtų paminėti Stasio Samalavičiaus, nuosekliai besidomėjusio vilniečių materialine kultūra, darbus, kuriuose surinkta daug detalios faktografinės medžiagos apie miestiečių gyvenamąją aplinką, buitį, kasdienybę⁴⁶. Tai vertingas atspirties taškas tolesniems panašaus pobūdžio miestiečių materialinės kultūros Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tyrimams.

Vakarų Europoje ir JAV diskusijas materialinės kultūros tematika skatino tai, kad ne visus tyrėjus tenkino pripažinimas, jog aktyviai veikiantys žmonės suteikia daiktams reikšmę juos supančiame pasyviame pasaulyje, tačiau daiktai savaime tarsi yra bereikšmiai. Daugėjant materialinės kultūros tematikai skirtų darbų, vis dažniau pasigirdavo balsų, kvestionuojančių nuostatą, jog objektai laikomi atliekančiais tik pasyvų reikšmių, kurias sukuria jais besinaudojantys žmonės, nešėjų vaidmenį. Tokios prieigos skatino naujo pobūdžio diskusijas tarp iš pažiūros nesuderinamų intelektualinių tradicijų ir disciplinų. Kaip pavyzdį galima paminėti diskusiją, kurią archeologai, antropologai, geografsai ir gamtos mokslų tyrėjai pradėjo leidinyje *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*⁴⁷. Jame dėmesys sutelkiamas į kultūrologinio istoriografijos posūkio įkvėptų požiūrių į materialinę kultūrą ir kitų disciplinų darbų, skirtų nežmogiškųjų objektų veikimo (*agency*) galiai, „dialogą“. Tačiau vieningos pozicijos nėra ir čia: nors nemaža dalis leidinio autorių sąmoningai atsisako pozicionuoti save ankstesnių kartų tyrinėtojų atžvilgiu, dalis kritiškai vertina kultūrologinį požiūrį į objektus, kuris buvo plėtojamas 9 ir 10 dešimtmečiais⁴⁸. O leidinio redaktoriai, remdamiesi Karen Barad ir kitais „naujaisiais

Apkalai su širdies simboliu Lietuvoje kontreformacijos laikotarpio pradžioje, *Lituanistica*, 1997, nr. 1 (29), p. 28–34 ir kt.

⁴⁴ Pvz., A. Girininkas, O. Lukoševičius, *Lietuvos priešistorė: materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*, Vilnius, 1997.

⁴⁵ A. Paliušytė, 1647 m. Liubčios kunstkameros inventorius, *Menotyra*, 1996, nr. 2, p. 43–63; ta pati, 1584 metų Kristupo Radvilos Perkūno lobyno inventorius, *Istorija ir elitinės kultūros teigtys*, sud. V. Jančauskas, Vilnius, 1998, p. 157–167; Jonušo Radvilos (1579–1620) daiktų inventorius, surašytas Koidanove 1627 metais, parengė A. Paliušytė, *Menotyra*, 1999, nr. 1(14), p. 4–19; 1794 m. sukilėlių konfiskuotas etmono Simono Kosakovskio Liukonių dvaro kilnojamas turtas: medžiaga dvaro kultūros istorijai, par. V. Dolinskas, *Lituanistica*, 1998, nr. 2 (34), p. 120–152.

⁴⁶ Nedideli, dažnai periodiniuose leidiniuose publikuoti šio autoriaus tekstai bei dalis rankraštinio palikimo buvo perleisti dviejuose rinkiniuose: S. Samalavičius, *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, sud. A. Samalavičius, par. A. Ragauskas, Vilnius, 2011; tas pats, *Vilniaus miestiečiai ir miesto kultūra XVII–XVIII amžiuose*, sud. A. Samalavičius, Vilnius, 2013.

⁴⁷ *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, eds. D. Hicks, M. C. Beaudry, Oxford, 2010.

⁴⁸ D. Hicks, min. veik., p. 28.

materialistais⁴⁹, daro išvadą, kad tyrėjas ir tyrimo objektas drauge veikia ar net formuoja vienas kitą⁴⁹.

Teiginys, kad daiktai yra ne tik atspindintys, bet ir veikiantys, pastaruoju metu tapo itin svarbiu materialinės kultūros tyrimų išeities tašku. Kita vertus, net ir toks požiūris nėra visiškai naujas – jau pirmajame žurnalo *Journal of Material Culture* redakciniame straipsnyje teigta, kad objektai nėra tik informacijos (apie praeitį ar pan.) perdavėjai, jie yra autonomiški: „Objektai yra linkę būti prasmingi, o ne tik perteikti prasmę“⁵⁰. Tokių nuostatų besilaikančių autorių nuomone, daiktų veikimas (*agency*) yra labai svarbus norint suprasti, kokių iššūkių kyla įtraukiant materialinę kultūrą į istoriją kaip discipliną, nors vyksta nemažai diskusijų, ar ir kaip daiktai apskritai veikia. Timas Ingoldas mano, kad poveikis slypi ne jų medžiagoje, o kyla iš objekto dalyvavimo procesuose ir santykiuose⁵¹. Šią mintį tarsi praplečia Christopheris Tilley, teigiantis, jog „daiktų materialiosios savybės labai veikia žmogaus elgesį, tiek suteikdamos žmonėms galimybę gyventi ir įgalindamos, tiek ir ribodamos jų gyvenimą“⁵². Dėl savo materialumo – formos, funkcijos, puošybos ir pan. – daiktai atlieka tam tikrą vaidmenį kuriant ir formuojant patirtį, tapatybę ir santykius⁵³.

Leidinio *Material Powers* sudarytojai taip pat siekė atskleisti, kad kultūra, ekonomika ir visuomenė dažniausiai yra ne tik persipynusios, bet ir kuriamos materialiuose diskursyviuose santykių tinkluose. Chriso Otterio skyrius apie miestų istoriją yra ypač geras tokio požiūrio pavyzdys: autorius daro išvadą, kad „senosios analitinės binarinės kategorijos (gamtinis-socialinis, miestas-nemiestas) nebeturi didelės analitinės reikšmės“⁵⁴. Taigi, „naujojo materializmo“ stiprybė yra siekis į humanitarinius mokslus įtraukti naujas idėjas iš kitų disciplinų, tarp jų ir gamtos mokslus, kartu neatmetant ankstesnių humanitarinių mokslų mokslininkų darbų: istorijos studijose yra daugybė vertingų tekstų (klasikinių ir dar nepakankamai išanalizuotų) apie praeitį, kuriuos verta perskaityti iš naujo.

Bet kokiu atveju istorikams reikšmingi bent du su šiais apibrėžimais susiję aspektai: pirma, kad materialinė kultūra kaip šaltinis reikalauja naujų tyrimų praktikų ir įgūdžių; antra, kaip pastebi K. Harvey, istorikams (paprastai besinaudojantiems rašytiniais šaltiniais) gali būti sudėtinga priimti nuostatą, kad daiktai yra aktyvūs ir autonomiški, o ne tik atspindintys⁵⁵. Pasak Davido W. Kingery,

⁴⁹Ten pat, p. 20.

⁵⁰D. Miller, Ch. Tilley, Editorial, *Journal of Material Culture*, vol. 1, 1996, p. 8.

⁵¹T. Ingold, Materials against Materiality, *Archaeological Dialogues*, vol. 14, no. 1, 2007, p. 11.

⁵²C. Tilley, Materiality in Materials, ten pat, p. 19.

⁵³K. Harvey, min. veik., p. 6.

⁵⁴Ch. Otter, Locating matter: the place of materiality in urban history, *Material Powers: Essays Beyond Cultural Materialism*, eds. T. Bennett, P. Joyce, Routledge, 2010, p. 38–59.

⁵⁵K. Harvey, min. veik., p. 4–5.

daiktai yra ir įrankiai, ir signalai, ir ženklai bei simboliai. Jų naudojimas ir funkcijos yra daugialypės ir persipynusios. Didelė jų reikšmės dalis yra pašamoninė ir nereflektuojama. Kai kurie autoriai kalbėjo apie daiktų tarsi tekstų skaitymą, tačiau jie taip pat turi būti skaitomi kaip mitai ir poezija⁵⁶.

Pabrėždami materialinės kultūros artefaktų tyrimo svarbą, autoriai pasitelkia metaforos sąvokas ar siūlo daiktus laikyti ženklais, kurie buvo užkoduoti ir kuriuos tyrėjai turi iššifruoti⁵⁷.

Taigi nepriklausomai nuo to, ar materialūs objektai veikia kaip metafora, ženklas, simbolis, įrankis, ar kaip visi šie elementai kartu, tyrėjas turi turėti tinkamų įgūdžių dirbti su tokiais šaltiniais. Istorikai linkę kelti klausimus, ką šaltinio turinys gali pasakyti apie nagrinėjamą temą? Kaip reiktų traktuoti objektus? Kokie yra neišvengiami iššūkiai, su kuriais susiduriama integruojant į tyrimus dokumentinę, vaizdinę ir materialiąją medžiagą? Nors istoriografija šiais klausimais gausi, ji rodo, kad nėra vienintelio būdo nagrinėti materialinę kultūrą. Nes būdai, kuriais istorikai analizuoja artefaktus ar šaltinius apie materialinę kultūrą, gali (ir turėtų) skirtis priklausomai nuo turimos medžiagos, konteksto ir tyrimo tikslų. Pavyzdžiui, kitaip nei archeologai ar meno ir architektūros istorikai, materialinės kultūros tyrinėtojai istorikai neretai savo tyrimuose pirmiausia susiduria su rašytiniais šaltiniais, kuriuose aprašomi objektai, o ne su pačiais objektais. Taigi istorikus galima laikyti pradedančiais nuo „nebuvo“ – daiktai, su kuriais jie dirba, yra „kitoje kalbos pusėje“, įkūnyti ir tarpininkaujami subjektų, kurie pasirinko, kokiais žodžiais juos apibūdinti: nors objekto gali nebūti, šaltinio autoriaus pasirinkimai suteikia galimybę vertinti ir interpretuoti artefaktus, susipažinti su požiūriais į juos, jų sukeltus jausmus, taigi ir su jų socialinėmis bei kultūrinėmis reikšmėmis ir funkcijomis. Šiame kontekste reikšminga išvalga, jog į rašytinius šaltinius ir objektus reikėtų žiūrėti ne kaip į skirtingus, bet kaip tarpusavyje susijusius, nes praeities objektai mums „pasirodo“ tiek materialia forma, tiek tekstuose, kuriuose vaizduotė – autoriaus ir tyrėjo – įprasmina jų pavidalą. Todėl tarpdiscipliniškumas, daugiadiscipliniškumas yra neatsiejama tokių tyrimų dalis, nes „[objekto] reikšmės yra daugiasluoksnės ir persidengiančios, pavyzdžiui, susijusios su estetika, seksualumu, kultūromis, ekonomikomis ir ideologijomis“⁵⁸.

⁵⁶W. D. Kingery, Introduction, *Learning from Things: Method and Theory of Material Culture Studies*, ed. W. D. Kingery, Washington–London, 1996, p. 1.

⁵⁷Ch. Tilly, *Metaphor and Material Culture*, Oxford, 1999, p. 4–6; J. D. Hunt, The Sign of the Object, *History from Things: Essays on Material Culture*, eds. S. Lubar, W. D. Kingery, Washington–London, 1993, p. 297.

⁵⁸B. Burman, C. Turbin, Introduction: material strategies engendered, *Gender & History*, vol. 14, no. 3, 2002, p. 374. Taip pat žr.: A. S. Martin, Shaping the field: the multidisciplinary perspectives of

Čia dar kartą turėtume prisiminti dekontekstualizavimą ir akcentuoti, kad materialūs artefaktai geriausiai perprantami nagrinėjant juos pasitelkus tiek vaizdinius, tiek dokumentinius šaltinius. Antai šiuolaikinė daiktų antropologija vystosi vis labiau įsitikinant, kad tokie esminiai humanitarinių ir socialinių mokslų klausimai, kaip, pavyzdžiui, galia, tapatybė, diskursas, dažnai negali būti suprantami be materialinio konteksto⁵⁹, o geriausių rezultatų pasiekama derinant įvairias metodologijas ir naratyvus. Taip sukuriami unikali galimybė interpretuoti objektuose užkoduotą prasmų spektrą. Danielis L. Smailas atkreipė dėmesį į kasdienių ir netgi menkaverčių daiktų reikšmę materialinėje kultūroje⁶⁰: pasak jo, tarsi gerai sukomponuotame paveiksle jie atkleidžia visą spektrą santykių, kuriuos sukuriame su mūsų namuose esančiais daiktais: senais ir naujais, vietiniais ir atgabentais iš kitų kraštų. Net ir tada, kai tyrimas yra sutelktas į objektų medžiagiškumą, vis tiek tenka interpretuoti analizuojant, kaip jis sąveikauja su likusia materialia aplinka ir žmonių visuomene. Tiriant pavienius objektus galima sėkmingai panaudoti „naujojo materializmo“ įžvalgas ir plačiau domėtis materialumu: daiktų medžiagiškumo tyrimai gali paskatinti tyrėjus pateikti platesnius argumentus apie materialųjį pasaulį ir jo kintantį santykį su socialiniu gyvenimu ir žmogaus tapatybe.

Taigi ir čia vėl tampa reikšmingas kontekstas. Kaip pastebėjo B. Hermanas, „kad galėtume išgauti prasmę iš materialinės kultūros, turime iš naujo susieti objektus su jų istoriniais kontekstais“⁶¹. Henry Glassie nurodo tris pagrindinius kontekstus, į kuriuos tyrėjas turėtų atkreipti dėmesį: kūrimas, komunikacija ir vartojimas⁶². Tarsi plėsdamas šį siūlymą, straipsnio pradžioje minėtas G. Riello išskiria tris tyrimo perspektyvas pagal istoriko teikiamą reikšmę objektų indėliui į istorinį pasakojimą: istorija iš daiktų, daiktų istorija, daiktai ir istorija. Pirmuoju atveju tyrėjai sutelkia dėmesį į materialinės kultūros formą ir traktuoja ją taip pat kaip bet kurį rankraštį ar atvaizdą: objektai yra pirminiai šaltiniai. Šiuo atveju artefaktai yra svarbūs, nes juos galima naudoti kaip įrodymą apie ko nors egzistavimą praeityje. Daiktai naudojami kaip interpretacijos žaliava – istorija iš daiktų – ir suteikia istorikams tiek gausesnių, tiek įvairesnių šaltinių pagrindžiant savo argumentus⁶³.

material culture, *American Material Culture: The Shape of the Field*, eds. A. S. Martin, J. R. Garrison, Winterthur, 1997, p. 1–20.

⁵⁹ Plačiau žr.: D. Bachmann-Medick, *Cultural turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*, Warszawa, 2012.

⁶⁰ Plačiau žr.: D. L. Smail, *Legal Plunder: Households and Debt Collection in Late Medieval Europe*, Cambridge, 2016.

⁶¹ B. L. Herman, *The Stolen House*, p. 7.

⁶² H. Glassie, *Material Culture*, Indiana University Press, 1999, p. 48.

⁶³ G. Riello, *Things that shape history...*, p. 28.

Kai kalbama apie daiktų istoriją, dar vieno objekto atradimas nelaikomas istoriniu tyrimu ir nesulaukia daug vietos istoriniuose pasakojimuose, nors tenka pastebėti, kad besiplečiantys vartojimo istorijos ar dizaino istorijos tyrimai reiškia ir didėjantį susidomėjimą artefaktais. Netgi šiandien didžioji dalis materialinės kultūros istorijos yra susijusi su daiktų istorija, t. y. su daiktų, žmonių ir jų tarpusavio santykių istorine analize. Taip atsiveria daugybė įvairių požiūrių į daiktų istoriją: galima ieškoti giluminių asmeninių pavienių daiktų prasių arba susitelkti į kiekybinę analizę. Šiuo atveju istorikai išplečia savo aprėptį kurdami naujas istorinių tyrimų kryptis, grindžiamas tarpdiscipliniškumu⁶⁴.

Galiausiai trečias būdas, kurį istorijos disciplina priėmė / tebepriima sunkiausiai – kalbėti apie artefaktus juos „iškeliant“ už istorijos ribų apskritai. Kitos disciplinos, pvz., sociologija, archeologija ir antropologija, išvystė lankstesnes artefaktų analizės metodologijas. Tačiau istorija labai pamažu pripažįsta daiktų pasaulio gebėjimą „mesti iššūkį“ bendrai praeities sampratai, nors artefaktai jau seniai atgaivino praeitį platesniam žiūrovų ratui per muziejų ekspozicijas ar dokumentinius filmus, suteikdami žmonėms artimo ir tiesioginio ryšio su praeitimi pojūtį. Tokių tendencijų galime įžvelgti ir Lietuvoje: kaip istoriją, pasakojamą pasitelkiant daiktus, galima paminėti dar 2012 m. Dainiaus Liškevičiaus įvykdytą projektą „Muziejus“. Jį išsamiai aptarusi Linara Dovydaitytė pastebi, jog tai buvo

subjektyvus kūrinys apie praeitį. <...> Vis dėlto ši praeitis <...> gali būti atpažinta ir patirta kaip bendra kolektyvinė praeitis. Tam pasitarnauja menininko kruopščiai atrinkti daiktai, kurie ekspozicijoje tampa vaizdingomis kasdienės aplinkos ir kultūros detalėmis, emociškai nukeliančiomis į praėjusį laiką. <...>. Ekspozicijoje pristatomi istoriniai faktai ir asmenybės nuolat siejami su asmenine menininko, gimusio ir brendusio sovietmečiu, biografija⁶⁵.

Kartu reikia pastebėti, kad ir Lietuvos mokslininkų tyrimuose vis dažniau gręžiamasi į materialinės kultūros šaltinius, kurie pasitelkiami rekonstruojant praeities visuomenės mentalitetą ir kasdienybę. Nors tenka sutikti su nuomone, kad savo istoriografijoje iki šiol „neturime apibendrinančių materialinės kultūros, kasdienio gyvenimo studijų“⁶⁶ ar kad

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos istoriografijoje materialinės kultūros istorija retokai sulaukia atidaus istoriko žvilgsnio. Šį trūkumą akivaizdžiai patvirtina išleistų Lietuvos Metrikos knygų dalykinės rodyklės-žodynėliai. Tačiau dėl archeografų darbo specifikos (būtinybė remtis parankine literatūra, žodynais) jų klaidingai suprasti istoriniai

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ L. Dovydaitytė, „Muziejus“: nuo vaizdų priežiūros prie vaizduotės išlaisvinimo, *Dailės istorijos studijos*, t. 6: *Vaizdo kontrolė*, Vilnius, 2014, p. 142–143.

⁶⁶ D. Ramonienė, Apšvietos idėjų atgarsiai vidutinės bajorijos tradicinio gyvenimo aplinkoje, *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tarp tradicijų ir naujovių*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014, p. 281.

terminai nėra aplaidumo išraiška. Galbūt teisingiau būtų sakyti, kad tos klaidos tiesiog žymi piktžolėmis apaugusius istorijos laukus, kuriuos reiktų žingsnis po žingsnio išravėti⁶⁷.

Daugiau dėmesio materialiems objektams ir toliau skiria archeologai, vis dažniau mėgindami rekonstruoti ne tik praeityje gyvenusių individų ar bendruomenių buitį, bet ir mentalitetą, socialinius, urbanistinius ir panašius procesus. Vienas naujausių tokių darbų – ilgamečius lauko tyrimus vainikavusi Ryčio Jonaičio ir Irmos Kaplūnaitės monografija, kurioje, remdamiesi daugiau kaip 500 griautinių palaidojimų rastais artefaktais, autoriai siekė aptarti Vilniaus miesto etnokonfesinę situaciją pagonybės ir krikščionybės „paribyje“⁶⁸.

Istorikų darbuose taip pat esama vertingų bandymų užpildyti plačiai suprantamos „istorijos per daiktus“ spragas. Bene ryškiausias jų – Neringos Dambrauskaitės monografija „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje“⁶⁹. Materialūs daiktai šiame darbe nėra tyrimo objektas *per se* – autorė naudojami rašytiniais šaltiniais, o pagrindine jos tyrimų prieiga tapo kasdienybės tyrimai bei lankstus termino „namų ūkis“ taikymas. Tad monografijoje daug dėmesio skiriama bajorų dvarvietėse gyvenusiems žmonėms, o materialūs objektai vertinami tik kaip kasdienio gyvenimo papildinys, nors – mūsų straipsnio kontekste – svarbu pastebėti, kad darbe esama ir vartojimo tendencijas analizuojamu laikotarpiu atskleidžiančių įžvalgų, tiesa, dažniausiai susijusių su maisto produktais. Tai neturėtų stebinti – juk ir pats materialinės kultūros terminas mūsų istoriografijoje vartojamas labai skirtinguose kontekstuose⁷⁰. Reikšmingi šiame kontekste ir Mariaus Daraškevičiaus tyrimai⁷¹. Verta paminėti ir kiek kitokią prieigą pasitelkusios A. Ramonienės straipsnį, kurio šaltiniais tapo XVII–XVIII a. dvarų ir jų bibliotekų inventoriai, kilnojamojo turto sąrašai ir pan. Jais remdamasi autorė aptarė vidurinio bajorijos sluoksnio kasdienėje aplinkoje vykusius pokyčius, besiskverbusius į kasdienę buitį, tradicinę gyvenamąją aplinką – taip atskleidždama Apšvietos idėjų sklaidą ir įtaką, pasireiškusią šios socialinės grupės vertybinių nuostatų permainomis. Pasak A. Ramonienės:

⁶⁷ L. Karalius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos (*ваньес, клепка, василки, фаюольц, клепачи*), *Lietuvos istorijos metraštis. 2005/2*, 2006, p. 163.

⁶⁸ R. Jonaitis, I. Kaplūnaitė, *Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje: XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai*, Vilnius, 2021.

⁶⁹ N. Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2019.

⁷⁰ D. Pledienė, Lazdijų krašto materialinė kultūra. Kaimai ir sodybos, *Dainava*, 2006, nr. 1, p. 29–34; L. Karalius, min. veik., p. 163–178; A. Matulevičius, Karaliaučiaus krašto lietuvių ir prūsų materialusis kultūros paveldas. Praeitis ir šiandieninė būklė, *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*, red. D. Kaunas, Vilnius, 2006, p. 19–58; I. Vaškevičiūtė, Dar vienas indėlis tiriant mūsų protėvių materialinę kultūrą, *Istorija*, t. 46, 2000, p. 88–89 (A. Malonaičio disertacijos „Siaurrašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje: tipologija ir ergonomika“ gynyimo paminėjimas).

⁷¹ M. Daraškevičius, *Magiškausias kambarys, arba Dvaro vaistinė*, Vilnius, 2021.

šis proto, mokslo, visuotinio skaitymo ir racionalios kritikos amžius skatino ne tik pasaulėžiūros, bet ir kasdienio vidurinio bajorų sluoksniu gyvenimo pokyčius. Iš įvairių šaltinių matyti, kad į tradicinę dvaro sodybą ir jos aplinką nors ir labai iš lėto ėmė skverbtis kai kurios mokslo ir meno naujovės, susijusios su Apšvietos epocha ir klasicizmo estetika, interjeruose atsirado iki tol nebūdingos paskirties patalpų ir jas apipavidalinančių taikomosios paskirties daiktų⁷².

Taigi istorikams daiktai (ir – verta pabrėžti – rašytiniai šaltiniai apie juos) suteikia laisvesnių pasakojimo apie praeitį būdų, kurie G. Riello nuomone, įkvepia šios disciplinos tyrėjus kelti naujus klausimus, mesti iššūkį nusistovėjusioms paradigmoms ir formuluoti naujas interpretacijas⁷³. Kartu dėmesys materialiems objektams ir su jais susijusioms kasdienio gyvenimo praktikoms padeda tyrėjams sutelkti dėmesį į socialinį gyvenimą. Dirbant su materialine kultūra, atsiveria geros perspektyvos, nes artefaktai yra vienas iš svarbių raktų, padedančių atskleisti kasdienį žmonių gyvenimą praeityje, derinti socialinį ir kultūrinį kontekstą su artefaktais bei įgalinančių perkurti istorinius pasakojimus, kartais metant iššūkį istorinei ortodoksijai. Taip naudojant šaltinius, kurie yra tvirtai įsiterpę į įvairiapusių kontekstą arba naudojami jam atkurti, materialinės kultūros tyrimai tampa viena iš pastangų per artefaktus suvokti civilizacijų sudėtingumą.

Iš pirmo žvilgsnio, tai atrodo nelogiška: kaip menkus objektus susieti su plačiais naratyvais? Poetišką atsakymą į šį klausimą pateikė G. Riello. Jis puikiai tinka šio teksto, kuriame siekta ne pateikti išvadas ar apibendrinimus, o priminti, kad istorijos mokslas nėra uždaras, jame verta nuolat ieškoti naujų būdų pasakoti pasaulio ir pavienių individų istoriją, pabaigai:

Istorikai yra linkę istoriją pateikti kaip kruopščiai išaustą staltiesę, dengiančią visus [stalo] kampus. O daiktai parodo, kad istorija yra tinklas didelėmis akimis: jis išlaiko didelius svorius, tačiau dažnai nesugeba „sugauti“ pavienių sąvokų, žmonių ar įvykių. Materialūs artefaktai savo daugiareikšmiškumu, įgimtu „neskaidrumu“ ir sudėtinga euristine prigimtimi primena, kad istorija vis dar kuriama, dar daug ką reikia nuveikti, kol ji aprėps visus žmogiškosios patirties kampelius⁷⁴.

⁷² D. Ramonienė, min. veik., p. 283.

⁷³ Ten pat, p. 29.

⁷⁴ G. Riello, Things that shape history..., p. 46.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

ADSHEAD, Samuel Adrian Miles. *Material Culture in Europe and China, 1400–1800*. New York: St. Martin's Press, 1997.

AGO, Renata. *Gusto for Things: A History of Objects in Seventeenth-Century Rome*. Chicago: University of Chicago Press, 2013.

BACHMANN-MCDICK, Doris. *Cultural turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2012.

BAETENS, Roland, BLONDÉ, Bruno. À la recherche de l'identité sociale et de la culture matérielle de la bourgeoisie anversoise aux temps modernes. *Histoire, économie et société*, 13e année, n°3: *Lectures de la ville (XVe–XXe siècle)*, 1994, p. 531–541.

BANIKONIENĖ, Marija. Buvusio Vilniaus gyvenamojo namo (vadinto Rožyčovska) 1629 m. inventorius. *Architektūros paminklai*, t. 3, 1975, p. 203–206.

BARAD, Karen. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press Books, 2007.

BAUDRILLARD, Jean. *Spoleczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*. Warszawa: Sic!, 2006.

BAUER, Arnold J. *Goods, Power, History: Latin America's Material Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

BLIUJENĖ, Audronė. VIII–XI a. kuršių vyrų ir moterų papuošalai – pasaulio modeliai. *Archaeologia Lituana*, t. 1, 1999, p. 145–178.

BRAIDOTTI, Rosi. *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Cambridge: Polity, 2002.

BRAIDOTTI, Rosi. *Nomadic subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press, 1994.

BURMAN, Barbara, TURBIN, Carole. Introduction: material strategies engendered. *Gender & History*, vol. 14, No. 3, 2002, p. 371–381.

CLUNAS, Craig. Modernity Global and Local: Consumption and the Rise of the West. *American Historical Review*, vol. 104, No. 5, 1999, p. 1497–1511.

CLUNAS, Craig. *Superfluous Things: Material Culture and Social Status in Early Modern China*. Urbana–Chicago: University of Illinois Press, 1991.

Cultural Histories of the Material World. Ed. P. N. Miller. University of Michigan Press, 2013.

Consumption and the World of Goods. Eds. J. Brewer, R. Porter. London: Routledge, 1993.

Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1922. Ed. D. Quataert. Albany: State Univ. of New York Press, 2000.

Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018. Parodos katalogas / Stories of Things. Lithuanian Design 1918–2018. Exhibition Catalogue. Sud. K. Jakaitė, G. Jankevičiūtė, E. Parulskis, G. Žemaitytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.

DAMBRAUSKAITĖ, Neringa. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

DARAŠKEVIČIUS, Marius. *Magišiausias kambarys, arba Dvaro vaistinėlė*. Vilnius: Lapas, 2021.

DOLINSKAS, Vydas. 1794 m. sukilėlių konfiskuotas etmono Simono Kosakovskio Liukonių dvaro kilnojamas turtas: medžiaga dvaro kultūros istorijai. *Lituanistica*, Nr. 2 (34), 1998, p. 120–152.

DOUGLAS, Diane, HERMAN, Bernard L. Theory and artifact: An interdisciplinary approach reshapes the Mendenhall story. *History News*, vol. 38, No. 3, 1983, p. 32–35.

DOVYDAITYTĖ, Linara. „Muziejus“: nuo vaizdų priežiūros prie vaizduotės išlaisvinimo. In: *Dailės istorijos studijos*. T. 6: *Vaizdo kontrolė*. Sud. E. Grigoravičienė. Vilnius, 2014, p. 133–149.

FINE, Ben, LEOPOLD, Ellen. Consumerism and the Industrial Revolution. *Social History*, vol. 15, No. 2, 1990, p. 151–179.

GERRITSEN, Anne, RIELLO, Giorgio. Introduction: Writing Material Culture History. In: *Writing Material Culture History*. Eds. A. Gerritsen, G. Riello. London–New Delhi–Sydney–New York: Bloomsbury, 2015, p. 1–13.

GIRININKAS, Algirdas, LUKOŠEVIČIUS, Olijardas. *Lietuvos priešistorė: materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*. Pratarbę parašė A. Tautavičius. Vilnius: Agora, 1997.

GLASSIE, Henry. *Material Culture*. Indiana University Press, 1999.

GOLDTHWAITE, Richard A. *Wealth and the Demand for Art in Italy, 1300–1600*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995.

GREEN, Harvey. Cultural History and the Material(s) Turn. *Cultural History*, vol. 1, 2012, p. 61–82.

HANLEY, Susan B. *Everyday Things in Premodern Japan: The Hidden Legacy of Material Culture*. Berkeley: University of California Press, 1997.

HERMAN, Bernard L. *The Stolen House*. Charlottesville–London: University of Press of Virginia, 1992.

HERMAN, Bernard L. Multiple materials, multiple meanings: The fortunes of Thomas Mendenhall. *Winterthur Portfolio*, vol. 19, No. 1, 1984, p. 67–86.

HERMAN, Bernard L. *Town House: Architecture and Material Life in the Early American City, 1780–1830*. Chapel Hill: Omohundro Institute and UNC Press, 2005.

HERMAN, Bernard L. Tabletop conversations: material culture and everyday life in the eighteenth-century Atlantic world. In: *Gender, taste, and material culture in Britain and North America, 1700–1830*. Eds. J. Styles, A. Vickery. New Haven–London: Yale Center for British Art, 2006, p. 37–57.

HICKS, Dan, BEAUDRY, Mary C. Introduction: Material Culture Studies. In: *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Eds. D. Hicks, M. C. Beaudry. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1–21.

HICKS, Dan. The Material-Cultural Turn: Event and Effect. In: *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Eds. D. Hicks, M. C. Beaudry. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 25–98.

History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources. Ed. K. Harvey. New York–London: Routledge, 2009.

HODDER, Ian. *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

HUNT, John Dixon. The Sign of the Object. In: *History from Things: Essays on Material Culture*. Eds. S. Lubar, W. D. Kingery. Washington–London: Smithsonian Institution Press, 1993, p. 293–298.

INGOLD, Tim. Materials against Materiality. *Archaeological Dialogues*, vol. 14, No. 1, 2007, p. 1–16.

JOERGES, Bernward. Technology in everyday life. Conceptual queries. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 18, No. 2, 1988, p. 219–237.

JONAITIS, Rytis, KAPLŪNAITĖ, Irma. *Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje: XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

KARALIUS, Laimontas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinės kultūros terminų istorijos problemos (*ваньчес, клепка, василки, фашиольц, клепачи*). *Lietuvos istorijos metraštis*. 2005/2, 2006, p. 163–178.

KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *IX–XII a. baltų kalavijai*. Vilnius: Alma littera, 1996.

Vidurio Lietuvos archeologija: etnokultūriniai ryšiai. Sud. A. Astrauskas, M. Bertašius, Vilnius: Žalioji Lietuva, 1996.

KĘDZIERZAWSKI, Wojciecj. Zwrot ku rzeczom – nowy status kultury materialnej we współczesnej humanistyce. In: *Glód: skojarzenia, metafory, refleksje (Stromata Anthropologica*, vol. 9). Red. K. Leńska-Bąk, M. Sztandara, 2014. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 207–230.

KINGERY, David W. Introduction. In: *Learning from Things: Method and Theory of Material Culture Studies*. Ed. D. W. Kingery. Washington–London: Smithsonian Institution Press, 1996, p. 1–13.

L'identité nobiliaire: dix siècles de métamorphoses (IXe – XIXe siècles). Le Mans: Laboratoire d'Histoire Anthropologique CNRS – Université du Mans, 1997.

Lietuvos istorijos bibliografija 1971–1975 = Библиография истории Литвы 1971–1975. Sud. O. Adamonienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 1992.

Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1940–1965 = Библиография истории Литовской ССР 1940–1965. Sud. O. Adomonienė, V. Milius, A. Tautavičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1969.

Lietuvos TSR istorijos bibliografija 1966–1970 = Библиография истории Литовской ССР 1966–1970. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1980.

Lietuvos istorijos bibliografija, 1976–1980. Parengė J. Kulikauskienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 2006.

Lietuvos istorijos bibliografija, 1981–1985. Parengė A. Grybienė. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 2008.

MARTIN, Ann Smart. Shaping the field: the multidisciplinary perspectives of material culture. In: *American Material Culture: The Shape of the Field*. Eds. A. S. Martin, J. R. Garrison. Winterthur: Henry Francis du Pont Winterthur Museum, 1997, p. 1–20.

MATULEVIČIUS, Algirdas. Karaliaučiaus krašto lietuvių ir prūsų materialūs kultūros paveldas. Praeitis ir šiandieninė būklė. In: *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Red. D. Kaunas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 19–58.

MCKENDRICK, Neil J., BREWER, John, PLUMB, John H. *The Birth of a Consumer Society: The Commercialisation of Eighteenth Century England*. London: Harper Collins Publishers Ltd, 1982.

MILLER, Daniel. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell, 1987.

MILLER, Daniel, TILLEY, Christopher. Editorial. *Journal of Material Culture*, vol. 1, No. 1, 1996, p. 5–14.

OLSEN, Bjørnar. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, No. 2, 2003, p. 87–104.

OTTER, Chris. Locating matter: the place of materiality in urban history. In: *Material Powers*. Eds. T. Bennett, P. Joyce, 2010, p. 38–59.

PALIUŠYTĖ, Aistė. 1584 metų Kristupo Radvilos Perkūno lobyno inventorius. In: *Istorija ir elitinės kultūros teigtys*. Sud. V. Jankauskas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 157–167.

PALIUŠYTĖ, Aistė. 1647 m. Liubčios kunstkameros inventorius. *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 43–63.

PALIUŠYTĖ, Aistė. Jonušo Radvilos (1579–1620) daiktų inventorius, surašytas Koidanove 1627 metais. *Menotyra*, Nr. 1(14), 1999, p. 4–19.

PARDAILHÉ-GALABRUN, Annik. *La naissance de l'intime. 3000 foyers parisiens, XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris: PUF, 1988.

PARULSKIS, Ernestas. Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018. In: *Daiktų istorijos, Lietuvos dizainas 1918–2018. Parodos katalogas / Stories of Things. Lithuanian Design 1918–2018. Exhibition Catalogue*. Sud. K. Jakaitė, G. Jankevičiūtė, E. Parulskis, G. Žemaitytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018, p. 8.

PLEDIENĖ, Daina. Lazdijų krašto materialinė kultūra. Kaimai ir sodybos. *Dainava*, 2006, Nr. 1, p. 29–34.

PROWN, Jules David. Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method. *Winterthur Portfolio*, vol. 17, No. 1, 1982, p. 7–19.

PROWN, Jules David. The Truth of Material Culture: History or Fiction? In: *History from Things: Essays on Material Culture*. Eds. S. Lubar, W. D. Kingery. Washington–London: Smithsonian Institution Press, 1993, p. 1–19.

RAMONIENĖ, Dalia. Apšvietos idėjų atgarsiai vidutinės bajorijos tradicinio gyvenimo aplinkoje. In: *XVIII amžiaus studijos. T. 1: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tarp tradicijų ir naujovių*. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 281–297.

Reading Material Culture: Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism. Ed. C. Tilly. Oxford: Wiley-Blackwell, 1990.

RIELLO, Giorgio. Things that shape history: material culture and historical narratives. In: *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*. Ed. K. Harvey. New York–London: Routledge, 2018, p. 27–50.

ROCHE, D. *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles XVIIe–XIXe siècle*. Paris, 1997.

SAMALAVIČIUS, Stasys. *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*. Sud. A. Samalavičius, par. A. Ragauskas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2011.

SAMALAVIČIUS, Stasys. *Vilniaus miestiečiai ir miestų kultūra XVII–XVIII amžiuose*. Sud. A. Samalavičius. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013.

SCHAMA, Simon. *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*. London: Vintage, 1987.

SCOTT, Joan. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, vol. 91, 1986, p. 1053–1075.

- SHAMMAS, Carole. *The Pre-industrial Consumer in England and America*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- SMAIL, Daniel Lord. *Legal Plunder: Households and Debt Collection in Late Medieval Europe*. Harvard University Press, 2016.
- STALLYBRASS, Peter. The value of culture and the disavowal of things. In: *The Culture of Capital: Property, Cities, and Knowledge in Early Modern England*. Ed. H. S. Turner. London: Routledge, 2002, p. 275–292.
- SVETIKAS, Eugenijus. Apkalai su širdies simboliu Lietuvoje kontrreformacijos laikotarpio pradžioje. *Lituanistica*, Nr. 1 (29), 1997, p. 28–34.
- SVETIKAS, Eugenijus. Treinininkų odiniai kapšeliai: jų apkalų tipologija, chronologija ir simbolika. *Lietuvos archeologija*, t. 24, 2003, p. 241–266.
- Tautavičius, Adolfas. Iš XIV a. vilniečių buitės. In: *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. I. Vyr. red. J. Žiugžda. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 94–103.
- The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Eds. D. Hicks, M. C. Beaudry. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- THIRSK, Joan. *Economic Policy and Projects: The Development of a Consumer Society in Early Modern England*. Oxford University Press, 1978.
- THOMPSON, Edward P. *The Making of the English Working Class*. New York: Pantho Books, 1964.
- TILLEY, Christopher. Materiality in Materials. *Archaeological Dialogues*, vol. 14, No. 1, 2007, p. 16–20.
- TILLEY, Christopher. *Material Culture and Text: The Art of Ambiguity*. London: Routledge, 1991.
- TILLEY, Christopher. *Metaphor and Material Culture*. Oxford: Blackwell, 1999.
- VASKEVIČIŪTĖ, Ilona. Dar vienas indėlis tiriant mūsų protėvių materialinę kultūrą. *Istorija*, t. 46, 2000, p. 88–89.
- VOVELLE, Michel. *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses des testaments*. Paris: Plon, 1973.
- WEATHERILL, Lorna. *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain, 1660–1760*. London and New York: Routledge, 1988.
- WELCH, E. *Shopping in the Renaissance: Consumer Cultures in Italy, 1400–1600*. New Haven: Yale University Press, 2004.
- WHITE, Hayden. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1987.
- WOODWARD, Ian. *Understanding Material Culture*. Los Angeles: Sage Publications, 2007.
- ZAVJALOVA, Marija. Daiktų pasaulis lietuvių užkalbėjimuose. *Tautosakos darbai*, t. 8, 1998, p. 149–162.

FROM THE HISTORY OF THINGS TO ‘NEW MATERIALISM’: EXPERIENCES AND CHALLENGES OF MATERIAL CULTURE RESEARCH IN HISTORIOGRAPHY

Summary

JOLITA SARCEVIČIENĖ

Attention to material culture has had a significant impact on historical scholarship, and for several decades researchers have been eager to delve into this field that for a long time was approached sceptically. Since material culture studies are still quite rare in the works of Lithuanian historians, the article aims to review the stronger pronounced trends in material culture research in Western Europe and the USA and to actualise the need for such works in Lithuanian historiography. The article focuses on the methodologies of material culture research and the new concepts that have emerged in recent decades. The author adheres to the classical definition of material culture: it is the objects created or modified, consciously or unconsciously, directly or indirectly by human beings that reflect the patterns of thought of the individuals who produced, commissioned, acquired, or used these things and of the society to which these individuals belong.

Albeit in a rather conditional way, the article identifies the more significant phases of material culture research. For a long time, objects were out of the focus of historians’ attention, as priority was given to studies on social phenomena, structures, and institutions. A more consistent effort to develop broader approaches to the study of material culture was observed in the late 1960s, when scholars increasingly sought to understand the history of ‘silent’ social groups that did not necessarily leave significant written documents. A couple of decades later, the interest in the so-called ‘consumer revolution’ of the eighteenth century and the social meanings conveyed by artefacts gave a new impetus for the study of material culture. Meanwhile, since the beginning of the twenty-first century, new theoretical approaches have been increasingly sought, of which ‘new materialism’ has attracted much attention (as well as criticism).

In discussing the research into material culture in Lithuanian historiography, the author notes that the works of historians of the Soviet period reflected little or no discussion of Western European and American scholars of the time, and it was only archaeologists who paid more attention to artefacts. In recent years, attention to material culture in Lithuania has been increasing, but artefacts still remain the focus of museums and archaeologists. Historians discuss them only on the basis of written sources.

Gauta 2024 m. sausio mėn.

Priimta 2024 m. kovo mėn.

Jolita Sarcevičienė – humanitarinių mokslų daktarė (2000), Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslu darbuotoja. Mokslinių interesų sritis – XVI–XVIII a. šeimos istorija, mentaliteto istorija, egodokumentikos tyrimai, Vilniaus miestiečių gyvenamoji aplinka.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltu g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: sarcevijolita@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5799-9095